

**РЕАЛІЗАЦІЯ АКСІОЛОГІЧНОЇ ФУНКЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З
РОСЛИННИМИ НОМІНАЦІЯМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ
(на матеріалі англійської, української та російської мов)**

Л.В. Пушко

У статті досліджується аксіологічний аспект фразеологізмів з рослинними номінаціями на позначення розумової діяльності людини як фрагментів національно-культурної картини світу. Структурно-семантичний аналіз здійснюється на лексикографічному матеріалі трьох мов, що відтворює специфіку аксіологічної картини світу кожної мови.

Серед сучасних лінгвістичних студій активізуються дослідження проблем переробки інформації про зовнішній світ, що орієнтує людину на побудову особливої картини світу, яка складає основу для її раціональної і осмисленої поведінки у навколишньому просторі. Кожна людина сприймає і усвідомлює світ за допомогою органів чуття і вже на цій основі створює систему уявлень про світ, пропускає її через свою свідомість, дає їм свою оцінку, і, осмисливши результати свого сприйняття, передає їх іншим людям за допомогою мови. Мова є основоположним, найважливішим джерелом знань не тільки про навколишню дійсність, але і про себе саму, а також про свого носія.

Необхідно відзначити, що слова, за допомогою яких передається інформація про навколишню реальність, відображають не сам предмет, а то бачення, яке нав'язане носію мови уявленням, що є в його свідомості, поняттям про цей предмет або явище. Шлях від реального світу до поняття і далі до його словесної форми різний у різних народів, що обумовлене відмінностями історії, географії, особливостями життя цих народів і, відповідно, відмінностями розвитку і становлення їх свідомості. Таким чином, можливість успішної комунікації між різними культурами і їх представниками безпосередньо залежить від універсальності базової безлічі семантичних примітивів, з яких кожна мова може створювати нескінченне число понять [1, с. 52].

Розвиток антропоцентризму в лінгвістиці сприяв становленню нового наукового напрямку – лінгвістичної аксіології, що вивчає систему цінностей етносу і способи її репрезентації в мові і культурному континуумі.

В процесі пізнання навколишньої дійсності людина визначає своє відношення до світу, оцінюючи явища, факти, події. Питання категорії оцінки знаходять відбиття у фундаментальних працях лінгвістів (Ю. Д. Апресян, Н. Д. Аругюнова, О.М. Вольф, Н.О. Лук'янова, В.Н. Теля та ін.). Сьогодні багато дослідників все частіше звертаються до проблеми актуалізації «ціннісної картини світу» за допомогою фразеології різних мов.

Метою нашої статті є дослідження аксіологічного аспекту фразеологізмів з рослинними номінаціями на позначення розумової діяльності людини як фрагментів національно-культурної картини світу.

У дії механізму оцінки людиною самої себе, як частини мовної картини світу, найтіснішим чином переплітаються, перш за все, різні екстралінгвальні чинники: фізіологічна природа, стереотипність сприйняття і мислення, діяльнісна і історико-культурна практика людини. Оцінні значення можуть виникати в результаті перенесення найменування на основі диференціюючої ознаки, на основі асоціативної ознаки, а також на основі стереотипів. Людина оцінює предмети і живі істоти залежно від їх корисності, придатності, емоцій, що викликаються ними. Оцінка може визначатися і суб'єктивним смаком, і громадською думкою, вона залежить також від національних особливостей сприйняття навколишнього світу. Але справжній, адекватно глобальний і цілісний образ світу може створити тільки колективний суб'єкт в процесі всебічного збагнення зовнішнього світу, створити загальну картину світу, в якій нівелюються всі нюанси індивідуального світосприймання [2, с. 28-29].

Тому погляди окремої людини формують єдину систему, яка стає обов'язковою для всіх носіїв мови. А в способі концептуалізації мовної картини світу спостерігається універсальність, з одного боку, і національна специфічність, з іншого, для кожної мовної спільноти. Специфіка концептуалізації проєктується і на способах вираження оцінки в кожній національній мовній картині світу.

У пізнавальній практиці людина спочатку пильно спостерігає за природою, а потім, у пошуках захисту і порятунку, намагається уподібнитися їй. Цей процес натуралізації знаходить відбиття у мовних картинах світу, де екстраполюються об'єкти природи на ментальний або фізичний стан людини, її поведінку [3, с. 97].

Фразеологізми з рослинними номінаціями тяжіють оцінити якості людини за допомогою порівняння його з об'єктами рослинного світу, що мають негативні або позитивні властивості. Сам факт позначення людини через його порівняння з рослиною створює образну номінацію, що супроводжується позитивною або негативною конотацією. І переносно-образне значення парадигми рослина – людина виявляється невід'ємним елементом національної картини світу, що сформувався впродовж століть.

Оцінка розумових здібностей людини через призму відношень рослина – людина реалізується двома шляхами: або людина, а ргіогі абстрагуючись від думки про те, що рослини за своєю природою не можуть мислити, ототожнює їх із самою собою, наділяючи їх розумовими здібностями для того, щоб підкреслити свій високий інтелектуальний рівень; або людина, розуміючи свою інтелектуальну перевагу над рослинним світом, вдається до порівняння себе з ним, транскодуючи свій недостатній інтелектуальний розвиток.

Особливо продуктивною у російській та українській етнокультурах є так звана «дерева» метафора, за допомогою якої вербалізуються, як правило, негативні інтелектуальні здібності людини. Завдяки такому порівнянню інтелектуальні здібності людини принижуються до рівня рослинного світу, який не має мозкової діяльності, та ототожнюються з деревами або предметами, зробленими з деревини. Напр. рос. *дубовая голова* (или *башка* и т. п.) – о недалеком, тупом человеке [4, т. I, с.451], рос. *еловая голова* – о глупом, бестолковом человеке [4, т. I, с. 465]. Навіть прості рослинні номінації, набувши конотативного значення, рос. *дуб* (о нечутком, тупом человеке) [4, т. I, с. 450], рос. *пень* (о глупом или бесчувственном человеке) [4, т. II, с. 40], укр. *лопух* (про некмїтливую людину) [5, с.495] можуть передавати негативну оцінку людських здібностей. Українські фразеологізми *капустяна голова* [6, с. 183] та *дубова голова* [6, с. 183] також транслюють негативну оцінку розумових здібностей людини, хоча метафоризація у фразеологізмі *капустяна голова* має іншу природу.

Англійське прислів'я *Two heads are better than one, even if one is a cabbage head* [7, с. 975] (*Дві голови краще ніж одна, навіть якщо одна з них – качан капусти*) вже змінює вектор рослинної номінації *a cabbage head* і негативна оцінка тяжіє до позитивної. Характеризуючи нерозумну, повільно-мислячу людину, англійці також вдаються до порівняння людських здібностей з деревом, використовуючи номінацію *wooden-headed* [8, с. 1212]. Зіставляючи структуру і семантику схожих номінацій (рос. *дубовая голова*, рос. *еловая голова*, укр. *дубова голова*, англ. *wooden-headed*), виявляємо, що застосування українською і російською етнокультурами словосполучень з гіпонімічними назвами дає змогу розширити діапазон оцінки і прозоріше реалізувати опозицію розумний-нерозумний, тим самим підкреслюючи роль етнокультури у специфічному сприйнятті навколишнього світу різними націями.

Реалізація позитивної оцінки розумових здібностей людини в українській етносвідомості актуалізується у наступній фразеологічній одиниці: *голова не половою (соломою) набита* – хто-небудь розумний, кмітливий [5, с. 182]. Порівняння біологічної функції головного мозку, як основного продуцента розумової діяльності людини, з рослинними компонентами, які від природи позбавлені такого призначення, акцентує схвальну оцінку інтелектуальних здібностей людини.

У англійській етносвідомості високий інтелектуальний рівень корелює із здатністю розумно прораховувати фінансові операції – англ. *sb knows how many beans make five* (used to say that someone is sensible, especially about money – вживається для того, щоб сказати, що хтось є розсудливим, зокрема, у справах із грошми) [9, с. 20]. Рослинна номінація англ. *bean* (укр. *біб*, рос. *боб*) імплікує інструментарій, за допомогою якого можна оцінити розумові здібності людини. Подібне підтверджує і наступний фразеологізм англ. *not know beans about sth* – нічого не розуміти, не тямити [7, с. 576]. В українській і російській етнокультурах номінація *біб* також пов'язана з низьким достатком людини: укр. *сидіти на бобах* [6, с. 36], рос. *сидеть на бобах* [4, т. I, с. 100], та пустими, безмістовними розмовами, що експлікує відсутність здорового глузду, раціональності у думках, укр. *розводити боби* – вести пусту розмову з ким-небудь [6, с. 745], рос. *разводит бобы* – займатися пустими розговорами [4, т. I, с. 100].

Залежність інтелектуального рівня людини від її віку і життєвого досвіду реалізується у рослинних номінаціях укр. *мак, зелений (листок)*, англ. *gooseberry (a)рус*, *grass (трава)*, *oak (дуб)*. Молодість, а від так, відсутність досвіду та здорового глузду транскодується у фразеологізмах укр. *ще мак росте (цвіте) у голові* [6, с. 460], *молодий та зелений* [6, с. 502], *as green as grass, as green as a gooseberry* [7, с. 442], які відбивають негативну оцінку розумових здібностей людини. А у паремії *The greatest oaks have been little acorns (І великі дуби колись жолудями були)* [7, с.440] короткий вік рослин протиставляється багаторічному досвіду дерев, зокрема дубів, які мають найдовший життєвий шлях. Отже, людина цінує і поважає вік і досвід та не довіряє молодості та юності через безрозсудність, необачливість й недосвідченість.

Досліджений матеріал дає можливість стверджувати, що у аксіологічній картині світу знайшли відображення народні знання про оточуючу дійсність і ті стереотипні моделі, що характеризують мовну спільноту. Матеріал показав, що навіть у межах однієї мови для вираження однієї і тієї ж оцінки вживаються мовні одиниці з різноманітною структурною організацією і різними внутрішніми образами. Через нездатність мислити рослинний світ допомагає людині підкреслити її абсолютну перевагу над усіма живими істотами, що допомагають імплікувати фразеологізми з рослинними номінаціями на позначення інтелектуальних здібностей людини.

SUMMARY

This article deals with the axiological aspect of phraseological units with the components naming vegetation to describe man's mental activity as fragments of the national-cultural picture of the world. The applied structural-semantic analysis is based on authentic lexicographic sources of three languages reflecting the peculiarities of the axiological pictures of the world.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вежбицка А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – 411 с.
2. Постовалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 8-69.
3. Кобякова І.К. Креативне конструювання вторинних утворень в англійській мові: Монографія. – Вінниця: Нова книга, 2007. – 128 с.
4. Словарь русского языка: В 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз. / Под ред. А.П. Евгеньевой. – М.: Русский язык, 1981. – Т. 1-4.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
6. Фразеологічний словник української мови / Укладачі: Л.Паламарчук, В. Винник, В.Білоноженко та ін. - К.: Наукова думка, 1999. – Кн. 1-2. – 984с.
7. Англо-укр. фразеологічний словник. Укладач: К.Т. Баранцев. –К.: Радянська школа, 1969. - 1052 с.
8. Словарь современного английского языка: В 2-х т. – М.: Русский язык, 1992. – 1229 с.
9. Longman Idioms Dictionary. – Harlow: Person Education Limited, 2000. – 402 p.

Надійшла до редакції 24 грудня 2007 р.